

Els valors del paisatge rural

Maria de Bolòs i Capdevila

Universitat de Barcelona

En el present treball s'intenta arribar a algun significat del paisatge rural que li doni caràcter propi. Es tracta d'un dels paisatges que ocupen més extensió en el món occidental, i que es defineix, amb freqüència, de forma negativa, com el que resta, un cop s'ha deixat de banda el paisatge natural protegit i l'urbà, i molt especialment per contraposició a aquest darrer, "el paisatge rural és el que no és urbà" (JUNG, 1972: 65). Seria interessant arribar a una definició positiva en què es pogués precisar la seva realitat, el seu significat i els seus valors així com l'evolució que ha experimentat a través del temps, i les tendències de canvi actuals (CABERO, 2000: 109).

Com es podria definir el paisatge rural?

La paraula rural, derivada del llatí *rus, -ruris* que significa camp de conreu, ens porta a pensar que es tracta d'un paisatge en què l'acció de la societat humana hi ha tingut un paper important, és a dir que ha sigut antropitzat, modificat per la mà de l'home.

Hi trobem sectors de camps, de bosc, de prat, així com amb construccions i altres de degradats d'origen diferent. Per una part, a partir del límit de la ciutat apareix, quasi sempre, un sector de transició suburbial que es podria qualificar de semirural o de rururbà, en contacte amb el paisatge rural pròpiament dit. Per altra part, abunden cada dia més, espais que havien estat vinculats a l'agricultura o a l'explotació ramadera, i ara abandonats, en fases diferents de degradació o de recuperació vers un determinat paisatge natural. Aquests fets han augmentat la complexitat d'un paisatge intrínsecament variat, afectant tant l'estructura i funcionament com la seva estètica visual.

Cal senyalar també que l'evolució recent d'aquest paisatge té molta relació amb l'expansió d'àrees industrials periurbanes així com amb el desenvolupament

de les infraestructures de transport necessàries per al creixement urbanístic. Tots aquests fets han contribuït a desordenar aquest paisatge, dificultant el manteniment del seu caràcter originari.

El paisatge rural es actualment, un paisatge constituït des dels seus orígens, pels espais naturals modificats per l'home per a produir el necessari per a cobrir les seves necessitats vitals, socials i econòmiques fonamentals. La posterior evolució socioeconòmica l'ha conduït, amb el temps, a transformar-se en un espai complex, que reuneix alguns espais encara dedicats al conreu, a l'explotació ramadera o forestal, més un conjunt de sectors de transició resultants d'antropitzacions recents o de l'abandonament d'accions anteriors.

El paisatge rural es podria definir, de forma concreta, com el "paisatge antropitzat", adjectiu que no es pot aplicar al paisatge urbà, creat totalment per l'home i dinamitzat per les energies aportades ell.

L'antropització del paisatge

El paisatge rural que correspon, en principi al conjunt format per l'agrari, el bosc per explotació i les pastures, és a dir *l'ager* la *silva* i el *saltus* dels clàssics, reuneix aquests tres tipus bàsics de paisatge antropitzat. Tots tres tenen en comú que les energies que els dinamitzen i els fan útils procedeixen d'un doble origen, natural i antròpic. Aquest fet d'intervenció en el funcionament per part de l'home té la clara finalitat d'augmentar la quantitat i la qualitat de les produccions necessàries per a la vida humana.

Encara que la denominació d'antropitzat correspon al conjunt del paisatge rural pel que fa a les aportacions humanes, es donen importants diferències entre els tres tipus que hem indicat.

El paisatge agrari correspon al sector de conreus, a *l'ager*. En ell hi trobarem tots els elements de qualsevol paisatge: abiòtics, biòtics i antròpics, terres de conreu, plantes de cultiu i elements i energia humana, visibles especialment pels camps de conreus i les construccions. És tanta la importància d'aquest paisatge per a la vida de la població humana que alguns autors han definit el seu geosistema com a "agrosistema" (BERTRAND, 1975: 56).

La transformació del paisatge natural en rural i concretament en agrari tingué els seus inicis en el Neolític, en què va experimentar grans canvis a través de la història, i l'acció humana va adquirir-hi cada cop més importància i més èxit en la finalitat proposada.

El primer acte realitzat per l'agricultor per tal de construir el nou paisatge és l'ocupació i apropiació del sòl, o terra, normalment amb caràcter jurídic però amb formes que han variat molt a través del temps. La terra significa per l'agricultor, a més de l'espai per viure, el sòl, en sentit edàfic és a dir, la franja de la superfície de la terra, alterada per l'acció meteòrica i convertida en un material solt per

l'acció de la microfauna (insectes, cucs, etc.) i la microflora (fongs) enriquit en matèria orgànica per l'aportació de residus (arrels, granes, fullaraca etc.) o d'adobs antròpics. El resultat és una combinació viva, en contínua evolució, en què el treball de l'agricultor la converteix en apta per al desenvolupament de les plantes, mitjançant mètodes perfeccionats a través del temps. Aquests poden accelerar o alentir l'evolució natural del sòl, millorant o modificant la seva fertilitat, d'acord amb les exigències de les plantes que es volen conrear. En cas de pràctiques incorrectes es pot donar, i s'ha donat amb massa freqüència, el cas de la destrucció de la fràgil capa de sòl, i la transformació del camp en un desert.

Un segon pas correspon a la substitució de la vegetació i la fauna naturals per espècies domesticades, més útils per a l'home.

Durant els segles del IX al XIII, al nostre país, la destrucció de paisatges naturals, i l'establiment de camps, o sigui l'antropització i creació de paisatge rural va ser un fet de grans dimensions. Els paisatges naturals que l'home va ocupar i transformar en conreus, varen ser els de millor qualitat i situats en els espais de més fàcil rompuda, els més plans i assequibles, especialment en els fons de les valls.

Diferents entrades anormals d'energia natural (inundacions, incendis, volcans, etc.) contribuirien a formar, en la vegetació, fases diferents de regressió o recuperació, que podien oferir bones ocasions per al conreu, suficients, en aquells moments, perquè no fossin els grans boscos la vegetació que l'home va destruir primer, sinó sectors ocupats per arbusts o vegetació baixa en general. Posteriorment, però, varen ser necessàriament els millors boscos de les zones planes els sacrificats.

Diverses de les plantes cultivades varen ser en part introduïdes i transportades des de lluny, en part del pròxim Orient, altres foren d'adaptació local. La vinculació i limitació de les espècies a les respectives àrees vitals, vinculades al clima (temperatures mínimes i màximes, fotoperiodisme) i al tipus de sòl, han limitat les possibilitats d'adaptació. Els cereals varen ser les espècies que segons ens indiquen les anàlisis pol·líniques, es pogueren aclimatar més fàcilment.

Mes acusada va ser encara la transformació de la fauna natural, de la qual s'eliminaren els grans herbívors i es reduïren els carnívors, procedint-se a la domesticació d'espècies productores de carn i de llet. Els prats naturals d'alta muntanya s'intentaren millorar mitjançant el foc i s'ampliaren a costa de la part superior del bosc en contacte amb ells. Aquests prats, més els creats per l'home en sectors més baixos, constituïren el *salvus*, el paisatge ramader.

Finalment la *silva*. El bosc va ser afectat mínimament, en una primera fase, per la recol·lecció, més o menys intensa, de diferents productes (fusta, fruits) sense modificació, ni del sistema natural ni del seu paisatge. Amb el temps la seva àrea ha variat en relació amb la importància donada als productes forestals i al sector agrícola. Després d'un abandonament dels camps menys bons, es feren, en determinats sectors, replantacions i en d'altres es modificaren les espè-

cies. Actualment la profunda regressió agrària ha conduït a que amb el temps, el bosc anés reconquerint la seva àrea natural.

Disposem, en el Prepirineu oriental, de bons exemples d'aquest paisatge rural, format en els segles IX i X i mantingut amb poques transformacions visibles, pràcticament fins a mitjan segle XIX. Un relleu relativament suau i variat i un clima temperat i humit, propis de la muntanya mitjana, varen facilitar la formació d'un paisatge rural equilibrat, dotat d'una forta estabilitat. El conjunt de les explotacions, tipus mas, constituïdes per una casa aïllada, i les terres corresponents: camps de conreu, prats i boscos varen demostrar, en un principi, disposar d'una varietat de producció suficient per a la vida d'una família i posteriorment, amb el temps, facilitat d'adaptació als canvis (VILÀ VALENTÍ, 1963: 63).

S'ha de subratllar que el paisatge rural, tot i les transformacions actuals manté, en general, els tres tipus originals, camps, prats i boscos, en proporcions molt diferents, cosa que segurament caldrà tenir en consideració, si es vol mantenir el seu equilibri, en les ordenacions futures.

Evolució del paisatge rural fins al segle XX

Des de l'origen fins a mitjan segle XX, el paisatge rural ha tingut, per a la societat humana, un clar valor econòmic, especialment com a productor de béns de primera necessitat originant una mentalitat "pagesa", vinculada a la importància de la collita, del bosc i del prat, per a la pròpia subsistència i per la necessitat de la conservació del paisatge rural. Aquest fet constitueix actualment, junt amb les característiques pròpies d'aquest paisatge, un important patrimoni que cal conèixer, conservar i respectar.

Les principals modificacions experimentades en aquest període, a part de petits canvis en les construccions (ampliacions, edificacions complementàries) i de les plantes cultivades, han correspost a les variacions de les extensions ocupades pels tres tipus de paisatge.

Els camps de conreu ocupaven fins a finals del segle XVIII o XIX la màxima extensió, dintre de les possibilitats ofertes pel relleu. Causes de caràcter socioeconòmic, com la valoració d'un determinat producte, incidien en aquests fets. Un exemple dintre del paisatge rural mediterrani és el del conreu de la vinya, que a principis del XIX, per raons econòmiques, s'estengué i ocupà importants sectors de l'àrea del bosc, sobre vessants muntanyosos, amb forts pendents que obligaren a la formació d'extensos paisatges de feixes plantades de vinya. Noves causes econòmiques ocasionaren, a principis del segle XX, que poc a poc les vinyes s'anessin reduint, començant per les de darrera creació i de pitjors possibilitats d'èxit.

L'augment creixent de l'èxode rural durant el segle XX, vinculat també a la regressió econòmica de l'agricultura incidí, així mateix, en l'abandonament del

territori cultivat i a l'expansió de la vegetació natural. Les pastures experimentaren, a finals del segle XX, una forta tendència a la disminució, en relació amb la pèrdua de valor econòmic dels ramats.

Fins mitjan segle XX el bosc augmentà, de forma natural o amb intervenció antròpica, realitzant-se en els camps abandonats importants replantacions de pi blanc (*Pinus halepensis*) per la ràpida producció de fusta d'aquest arbres, si bé de poca qualitat.

El paisatge rural en l'actualitat

A finals del segle XX, el paisatge rural ha cobrat valor de nou, ja que és considerat com a l'única reserva de natura que resta a disposició de la societat humana, indispensable per a millorar o mantenir el seu nivell de vida.

El sector agrari encara important resta localitzat exclusivament allí on hi ha bones terres i facilitats de conreu, com, per exemple, a les planes de Lleida. Les parcel·les tendeixen a unir-se i a formar camps extensos adaptats a la nova maquinària. Aquest fet comporta fortes transformacions en aspectes paisatgístics, perdent-se valors estètics i patrimonials, tal com construccions (cases rurals) forma i disposició de les parcel·les, desaparició de feixes, parets, canals, paravents, etc.

Les pastures han experimentat, així mateix, a partir de mitjan segle XX, una tendència constant a la reducció. El límit inferior dels prats alpins que havia descendit artificialment, en molts llocs fins a 2.000 m o menys tornà a pujar, recuperant el bosc el seu espai natural, aproximadament fins als 2.300m. Essent els prats alpins en aquests moments en bona part afectats per les transformacions ocasionades pels nous usos esportius i turístics.

La vegetació natural, recupera molt d'espai. És freqüent que aquests sectors abandonats presentin cert grau de desordre i degradació, particularment prop d'espais habitats. Aquest hauria de ser considerat un dels primers objectius d'ordenació, definint urgentment el seu nou ús. La pèrdua de certs valors tradicionals ha de ser necessàriament compensada per altres de nova creació, estètics i econòmics.

Els valors tradicionals

Alguns dels valors del passat, que s'han conservat en el paisatge rural, són en l'actualitat molt fràgils i en greu perill de desaparèixer. Es poden citar especialment els que representen l'harmonia clàssica, entre els tres tipus de paisatge, així com les construccions, moltes de les quals amenaçades de ser destruïdes per abandonament, reconstruccions inadequades o absorbides pel creixement urbà.

Altres, com l'econòmic ofert per l'agricultura encara té un valor important, si bé tan sols beneficia el 5% de la població del país. Reduïda l'agricultura als sectors més favorables com són les grans planes de regadiu, nues, sense límits de parcel·les ni antics camins ni petites construccions, amb la finalitat de facilitar el treball de la maquinària moderna, per tal d'augmentar la rendibilitat i reduir la mà d'obra. A les àmplies extensions de camps oberts s'afegeix la tendència a la homogeneïtat dels conreus, cercant l'especialització, en àmbits al més grans possible (AMBROISE, 2002: 233).

Prop de les àrees urbanes apareix el paisatge d'hivernacles relacionat amb la creixent demanda de fruites i verdures de les ciutats. Aquest produeix un fort impacte i transforma el paisatge rural en una espècie de fàbrica de productes del camp, perjudicant greument l'estètica.

Dintre del grup de valors tradicionals, cal considerar el món rural també com a productor de béns no renovables tal com els procedents de la mineria i determinat tipus d'energia (centrals hidroelèctriques, tèrmiques, etc.) El mateix espai rural cal considerar-lo com un bé no renovable, necessari per a tot tipus d'infraestructures de comunicació, totes elles causants de forts impactes visuals.

Els nous valors del paisatge rural

El paisatge rural, en conjunt, com ja hem dit, s'ha de considerar com un bé no renovable, donat que està vinculat a un espai finit, amenaçat de ser envaït pel ràpid creixement del paisatge urbà. A més, en relació amb l'evolució cultural s'han descobert valors nous, no considerats, anteriorment:

El valor de la natura

Fa relativament poc temps, la natura ha passat a ser considerada com una necessitat per a l'home, especialment pel que viu en la ciutat. Aquest hi descobreix valors perduts, com aire i aigua purs no contaminats, pau i calma, molt difícils d'obtenir en l'agitació sorollosa de la ciutat, espais oberts i subjectivament il·limitats. L'habitant del paisatge urbà veu, cada dia més, el perill que el paisatge rural sigui absorbit pel mateix desenvolupament de la pròpia societat que amb el desig d'apropar-se a la natura, hi construeix la seva casa, usant-lo i destruint-lo al mateix temps.

El valor residencial

Fins fa poc, la població passava de l'espai rural a la ciutat. A l'actualitat el moviment està canviant de direcció, dirigint-se de la ciutat al camp, buscant, com hem dit, la natura i el paisatge, construint i localitzant la pròpia residència dintre o al més a prop possible d'ella.

Són diverses les possibilitat d'ocupació que ofereix l'espai rural amb aquesta finalitat, unes millor que les altres, essent les principals: dormitori i residència secundària.

El treballador en actiu, davant la dificultat de trobar pis, a preu assequible, a la ciutat, opta per cercar-lo a l'espai rural, on pot trobar a més de preus més barats, més alta qualitat de vida. La millora dels transports públics o privats possibilita i col·labora en el fet. Això comportarà no solament el creixement de l'àrea de la gran ciutat sinó també l'ampliació de la dels petits nuclis rurals no molt allunyats.

Les residències secundàries, corresponen a habitatges utilitzats per una família, a més del domicili principal, per als períodes de vacances, d'estiu, caps de setmana, etc. Una part d'aquestes residències correspon a la transformació o adaptació d'antigues cases rurals en residències particulars, de propietat o de lloguer temporal, com el cas de les residències-casa de pagès. Aquesta seria la forma més interessants, ja que significa la recuperació i manteniment d'antigues cases abandonades o en fase de ser-ho, amb freqüència de gran valor arquitectònic i artístic, així com la revitalització de petits nuclis rurals, sempre que les transformacions o adaptacions respectin els valors arquitectònics i estètics de les antigues construccions.

El creixement de les residències secundàries en forma d'urbanitzacions, ha sigut el fet més agressiu per al paisatge rural. Iniciades les primeres construccions abans dels anys seixanta i continuades després d'un període de calma constructiva entre el mil nou-cents setanta i vuitanta, moment en què iniciaren un creixement accelerat que afectà els millors paisatges, adquirint, amb freqüència, caràcter d'inversió econòmica. L'augment constant del nombre de famílies que disposen de més d'una residència secundària ocupada molt pocs dies l'any – a la Cerdanya les segones residències, registren una ocupació mitjana de 17 dies anuals – ho posa de manifest. Aquestes urbanitzacions més modernes, es situen preferentment en tres sectors: en les proximitats dels grans nuclis de població (àrea metropolitana de Barcelona); a les zones de platja (el consum de sòl a la Costa Brava, ha passat de 949,46 ha l'any 1957 a 9.383,61 el 1993) o a l'alta muntanya. En aquest últim sector es indicatiu l'exemple del municipi de Naut Aran, a Val d'Aran, en què es marca una forta divergència entre el creixement dels habitatges i el de la població. Segons dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya, el 1950, els habitants eren 1.145 i els habitatges 285, es a dir 4 habitants per habitatge, l'any 1970, els primers havien disminuït a 859 i els habitatges augmentat a 492, o sia, que tocava a menys de 2 persones per habitatge, cosa que indica l'emigració de la població rural; al 1981, es recupera una mica la població del municipi que s'incrementà fins a 1.129, no obstant els habitatges arribaren a 1.759, tocant a menys d'un habitant per cada un. En els anys següents s'ha mantingut el creixement del nombre d'habitatges per sobre del d'habitants. El mateix fenomen es troba en altres comarques de característiques similars com poden ser la Cerdanya o l'Alt Urgell.

Valor com espai d'oci i de lleure

La societat actual tendeix a reduir el temps de treball i augmentar el de lleure. Aquest fet ha comportat un conjunt de necessitats vinculades a l'espai obert i a la natura, necessitats que els parcs i zones verdes urbanes difícilment poden solucionar.

Dues són les línies bàsiques de les noves exigències de lleure: *turisme* i *esport*, amb les seves múltiples formes i variacions.

Aquest fet obliga a pensar en l'espai rural com l'única possibilitat que resta a l'home per a la realització de la part principal d'aquestes noves activitats. Això comporta que els planificadors d'un espai considerat, fins fa poc, com a banal o vulgar, li dediquin la màxima atenció. No es pot oblidar que es tracta d'un espai finit i acorralat per la ciutat invasora, cosa que exigirà evitar-ne de totes maneres qualsevol consum innecessari. Dintre d'ell serà molt important definir espais destinats a diferents tipus d'oci:

1) Espais d'oci intensiu, pròxims al nucli urbà per al lleure diari o de caps de setmana, no massa extensos però amb equipaments de qualitat i espais naturals d'estètica agradable per passejar i descansar. Amb necessitat d'accessos fàcils i zones d'aparcament suficients.

2) Espais per activitats a l'aire lliure, per cap de setmana o vacances, amb equipaments que poden requerir espais importants, com els esports d'hivern (pistes, telecadires), de natació (piscines, llacs artificials o sectors de platja per a la pràctica de la vela, camps de golf, sectors naturals preparats per a l'equitació entre d'altres. Aquests espais podran alternar amb sectors agraris i disposar de càmpings i cases de pagès on es pugui residir en forma de turisme agrari.

3) Espais més allunyats dels sectors densament poblats, amb sectors agrícoles i forestals importants. No hi ha d'haver cap tipus d'equipament. Les activitats poden ser del tipus caça, pesca, equitació i molt especialment excursionisme. Cal tenir cura del sistema de camins, i el tipus de circulació permès. A les vies principals d'entrada és necessari l'establiment d'àrees de "dissuasió" amb aparcament i informació sobre la riquesa patrimonial i l'interès natural i cultural de l'espai considerat.

4) Poden existir dintre de l'àmbit rural, parcs agraris o d'altre tipus, on la fragilitat del paisatge pot obligar a més protecció, com és ara limitació de visitants i molt especialment de densitats excessives en moments determinats.

5) Un determinat tipus de turisme pot trobar, en el conjunt de l'espai rural, sectors de forta atracció, més pròpia d'espais protegits, com paisatges espectaculars o simbòlics, antics balnearis, fonts termals, etc. que amb freqüència requereixen la presència d'un guia.

A manera de conclusió

El paisatge rural, inclou importants riqueses paisatgístiques i moltes possibilitats de rendibilitat si s'usa amb intel·ligència i moderació. Cal un esforç molt important per part dels planificadors per a conservar-lo evitant la construcció excessiva, perquè continui essent la gran reserva de paisatge que necessitaran les generacions futures del país i cercar la forma que els propietaris del terreny puguin gaudir de beneficis a fi d'evitar la venda i l'especulació.

Bibliografia

AMBROISE, Regis (2002). "Paisaje y agricultura un proyecto nuevo". Dins: *Paisaje y ordenación del territorio*. Sevilla: Consejería de Obras Públicas y Transportes, p. 230-236.

BERTRAND, Gorges; BERTRAND, Claude (1975). "Pour une histoire écologique de la France rurale". Dins: *Histoire de la France rurale*. Vol. I, Paris: Seuil, p. 35-103.

CABERO DIÉGUEZ, Valentín (2000). "El carácter rural de las montañas". Dins: *Estudios sobre el paisaje*. Madrid: Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, p. 103-119.

FAUCHER, Daniel (1962). "La vie rurale vue par un géographe". Tolosa: Institut de Géographie de la Faculté des Lettres de Toulouse.

JUNG, Jaques (1972). *La ordenación del espacio rural*. Barcelona: Instituto de Estudios de Administración Local.

VILÀ VALENTÍ, Joan (1973). "El mas una creació prepirenaica". Dins: *El món rural a Catalunya*. Barcelona: Curial, p. 63-84.